Bod Péter és a Magyar Athenas

BELLÁGH RÓZSA

Bod Péter az utókor köztudatában mint a *Magyar Athenas* szerzője és a magyar nyelvű irodalomtörténetírás megindítója él.[1] A *Magyar Athenas* 1766-ban (valójában 1767-ben) jelent meg Szebenben, ez a szerző sokoldalúan gazdag tudományos munkásságának mintegy összegezése, ugyanakkor kiemelkedő teljesítménye a XVIII. századi erdélyi magyar művelődési életnek. Megírásának gondolatával régóta foglalkozott a magyarigeni tudós. Irodalomtörténete első említésével először Halmágyi Istvánhoz 1753. április 12-én írt levelében találkozunk, ahol Czvittingerre hivatkozva így ír: "Methodus in hoc Tractatu observanda mihi placet ea, quam David Czvittinger in fora [!sua] secutus est Literata Hungaria, ut iis Nominibus, quibus claruerunt, ordine Alphabetico exhibeantur."[2] Bod enciklopédikus méretű munkásságán belül az Athenasnak tehát évtizedes előzményei vannak. Műve anyagának összegyűjtéséről az író maga így vall az előszóban: "Több húsz esztendejénél, hogy ezen végre a'mint a' dologra keresve vagy történetből akadtam Jegyezgetéseket kezdettem tenni: de terhes és lélekben járó Hivatalom miatt, a'hol gondolhattam volna is, hogy valamit találok, nem utazhattam. Azon kívül is igen puszta és parlagföldre esett az én aratásom; mellyet a' sokszor itt kóborló Pogánynak, Pokol szomszédoknak és a' szelid Musákkal rosszul egyező haragos Mársnak tüze annyira elperzselt, hogy még tsak tallózni is alig lehet rajta."[3]

Írói lexikonát pártfogóinak, a három tudós Telekinek: Józsefnek, Sámuelnek és Ádámnak ajánlotta, akikben a Teleki család műveltségteremtő hagyományainak folytatóit látja.

Műve – folytatja Bod az előszóban – "... inkább *jó igyekezet, mint könyv*. Mivel hogy a mi Hazánkban efféle írások nem voltanak sem Deák nyelven, annál inkább a' mi született nyelvünkön. Igaz ugyan, hogy ez előtt közell hatvan esztendőkkel Zvittinger Dávid írt és adott volt Világra illy titulus alatt: Specimen Hungariae Literatae, amellyet nagy kedvességgel is fogadott a' tudós Világ tölle. Ígérte volt, hogy azt a' Materiat bővön meg-fogja dolgozni, arra ideje lévén, ... de az irígy és rágalmazó nyelvek megháirálták jó igyekezetében, 's író pennáját el-vetette... Próbálta még egy valaki H. M. Rotarides, kinek tsak igaz nevét sem tudtam még kitanulni. A ki sok esztendők alatt gyűjtögetett Magyar országban, 's pénzen is vett arra a' végre mind könyveket 's mind jeles Írásokat nagy szorgalmatossággal; de mikor észre vette volna, hogy Hazájában tőrt vetettek néki 's ki akarják mindenéből fosztani, alattomban el-ment Német országba a' készületével együtt... Annak utánna meg-telepedett Vite-

1 *Bod Önéletírása*. Ford. Valentini Antal. Bev. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1945. p.15.
2 Kelemen Lajos: *Bod Péter levelei*. = *Erdélyi Múzeum* 1907. p.329.
3 Bod Péter: *Magyar Athenas*. Szeben, 1766. Előszó p.(VIII.)

bergában, hogy rendbe szedje sok költséggel, fáradtsággal egybe szerzett drága kintsét. Botsátott Világra egy könyvet Historiae Hungariae Literariae – Lineamenta – Altonaviae et Servestae 1745."[4] De szándékát – írja Bod – Rotarides nem tudta megvalósítani: "Száraz betegségbe esvén, ott megholt, 's az ő sok költséggel, fáradtsággal keresett kintse azoknak kezekbe került, a' kik utánna olálkodtanak. Az, honnan hogy valaha Világra adattassék, semmi reménység nintsen."[5]

A *Magyar Athenas* megírására Bod Pétert *kettős cél* ösztönözte:

Egyfelől a *múlt emlékeit*, főként a XVI. és XVII. században élt írók életét és műveit kívánta a jelenkor elé idézni: "Szándékoztam ezen Írásom által fő képpen a'mi előttünk, Hazájoknak hasznokra 's ékesítésekre és Isten Ditsősége terjesztésére élt jó Embereknek, a' feledékenység által el-temetett Emlékezeteket a'mennyire lehetett megújjítani."[6]

A "Hazádat és magyar nemzetedet igazán szerető kegyes olvasó" című ajánlásában olvashatjuk: "Arra a'végre intéztetett ez az Írás, hogy a' két Hazában: Erdélyben és Magyar országban az előtt élt tudós embereket, kivált a'kik valami Világra botsátott Munkájok által emlékezeteket fenn hagyták, régi el-takartatott, megavult hamvakból meg-elevenítse, és újjonnann világra hozza."[7] Másfelől *nemzete becsületéért*, tudományos hírnevének öregbítéséért szállt síkra, és ennek a szívből fakadó belső parancsnak az eredménye a *Magyar Athenas*. A nemzetet szolgálás nemes szándéka "... az az indulat, mellynek minden emberben meg-kell-lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy a'mit felebarátimnak hasznokra, és a' Magyar Nemzetnek tisztességére 's ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek tsak hallgatással, hanem a' mi töllem kitelhető, azt véghez vigyem."[8]

Bod tisztában volt azzal, hogy milyen nagy feladatra vállalkozott, és azt is érezte, hogy egy irodalomtörténet elkészítése "... nem is egy embernek tehetségéhez való".[9] Tudósok sora kellene egy ilyen feladat elvégzésére.

A *Magyar Athenas*ban 528 író (szépíró és tudós) életéről és munkásságáról számol be. Ezenkívül feljegyez 62 névtelenül megjelent munkát, s az általa ismert könyveket húsz szakcsoportban külön is felsorolja. Lexikonába bekerültek mindazok, akik valamilyen írásos emléket hagytak maguk után, akikről maga Bod tudott, vagy működéséről hallott. Jóllehet tárgyilagosságra törekedett, látásmódját protestáns hite és erdélyi székely öntudata erősen befolyásolták. A költőknél és íróknál többre becsülte a vallásos munkát, tudományos könyvek szerzőit.

Az *Athenas* szerzője az összegyűjtött anyagot Czvittingerhez hasonlóan, abécé sorrendben helyezte el. 528 cikkből épül fel Bod lexikona, 21 cikken belül további két, vagy három íróról tesz említést. A másod- (20 cikkben), vagy harmadsorba (egy cikk) bekerült íróról kevés adatot közölt, legtöbbször mű nélkül.

Bod *módszere* az életrajzi és könyvészeti anyagok felsorolása. Általában pontos adatokat és évszámokat adott, de téves megállapításai is vannak, értékelést ritkán mond. Forrásokra ritkán hivatkozik. 60 cikkben megjelöli a forrást, amelyet felhasznált lexikonában. A forrásokat a cikk végén, vagy széljegyzetben közli. De találunk ilyen vonatkozású utalást cikk belsejében is.

4 Uo. p.(VI.)
5 Uo. p.(VII–VIII.)
6 Uo. p.(VIII.)
7 Uo. Ajánlás p.(XXII–XXIII.)
8 Uo. p.(XXVI.)
9 Uo. Előszó p.(VIII.)

Dolgozatom célja annak megállapítása, hogy Bod Péter milyen forrásokból állította ösz - sze írói lexikonát. Ezek a kútfők a következők:

1. Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstroma.
2. Czvittinger: *Specimen Hungariae literatae.*
3. Bod Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica.* 1–3. köt.
4. Bod Péter könyvtárának jegyzéke.
5. Egyéb történeti anyag, könyvjegyzék, levelek, stb. és szóbeli hagyományok.

Az első három a *Magyar Athenas* fő forrásainak tekinthető.

1. A Magyar Athenas és Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstroma

Bod Péter 1743–1749 között Árva Bethlen Kata udvari papja volt Olthévizen. Az erdélyi nagyasszony élete végéig támogatója, védelmezője volt a tehetséges nagyenyedi diáknak, majd a tudós magyarigeni lelkésznek. Tudományos munkásságát is ösztönözte, segítette. A tudománypártoló Bethlen Katának gazdag könyvtára volt, melyet végrendeletileg a nagyenyedi kollégiumnak adományozott. A híres gyűjtemény 1849-ben a lángok martaléka lett.

Könyvtárának anyagát könyvjegyzékéből ismerjük, amelyet hűséges udvari papja készített el két alkalommal, s ezzel felbecsülhetetlen szolgálatot tett az utókornak.

Az első lajstrom, vagy katalógus 1747-ben készült, címe: *Árva Bethlen Kata Széki Teleki József úr özvegye könyveinek lajstroma,* melyben "Találtatnak a Lajstromban November 24. napjáig 1747-dik esztendőben 263 darab könyvek."[10] A valóságban azonban ennél több mű van benne.

Benczúr Gyuláné számításait figyelembe véve, az 1747-ben összeállított lajstromban *186* szerző *309* műve szerepel.

A könyvjegyzék a székelyudvarhelyi református kollégium könyvtárának tulajdona volt, ezért *Udvarhelyi lajstrom*nak nevezik.

A második lajstromot, vagy katalógust Bod Péter külföldön tartózkodó barátjának, Halmágyi Istvánnak a kérésére állította össze 1752-ben. Címe: *"Magyar Bibliotéka, Avagy: Mindenféle, kiváltképen pedig Teológiára tartozó Magyar Könyveknek Listájok: mellyeket maga számára gyűjtögetett a Méltóságos Gróf Asszony Bethleni Bethlen Kata asszony."*

Benczúr Gyuláné megállapítása szerint a "Magyar Bibliotéka tartalma 228 író, 372 mű, ... a lajstromozott könyvekből 32 szerző 41 munkája Bod Péter saját könyvtárából való"[11] Ez a lajstrom Marosvásárhelyen a Teleki könyvtárban található, ezért neve: *Marosvásárhelyi lajstrom*. Ugyancsak Benczúr Gyuláné közli a következő adatot: "Innen 42 írótól 63 mű az, amely nincsen meg az udvarhelyi katalógusban."[12]

A *Magyar Athenas* anyagát összevetve a két lajstrom adataival, megállapítható, hogy Bod Péter írói lexikona megírásakor támaszkodott e jelentékeny magánkönyvtárra. Bethlen Kata gazdag könyvgyűjteménye, amelyet a két fennmaradt katalógusból ismerünk, forrásul szolgált irodalomtörténeti műve elkészítéséhez.

A *Marosvásárhelyi lajstrom*ból 185 szerző 340 műve, az udvarhelyi lajstromból 154 szerző 242 műve került be az írói lexikonba. Legtöbbször ugyanaz a szerző és mű megtalálható mindkét katalógusban. Amint a számok is mutatják, a marosvásárhelyi több adattal szolgál.

10 Lukinich Imre – Köblös Zoltán: *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa* = *Erdélyi Múzeum* 1907. p.30.

11 [Benczúr Gyuláné] B. K. P.: *Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lajstroma* = *Erdélyi Múzeum* 1912. p.163.

12 Uo. p.164.

Számba véve az átfedéseket, a két lajstromból együttesen *190* szerző *330* műve épült be a *Magyar Athenas*ba.

A lajstromban található anyag az *Athenas* és egyéb kútfő adataihoz viszonyítva *két* csoportra osztható.

Az egyik csoport információs anyaga lényeges változás nélkül került be az *Athenas*ba, és más forrásokban (fő forrásokban) nem is fordul elő. Számuk 68. ([Aranyosmedgyesi Sámuel] Aranyos Mediesi Sámuel, Bándi Sámuel, [Bellényi Zsigmond] Bellényi Sigmond, Buzinkai György, Bölkényi Filep János, [Diószegi Kis János] Diószegi János, [Körösi Bozó Mihály] Körösi Mihály, Mihálykó János, Patai Balog János, Tussai János, stb.)

A felsorolt szerzők cikke az *Athenas*ban kis terjedelmű, ugyanazokat az adatokat közli Bod, amelyeket a lajstromban olvashatunk róluk, esetleg bővebb megfogalmazásban, vagy a szerző foglalkozásával kiegészítve.

A következő három példa a két lajstrom és az *Athenas* forrásviszonyát mutatja be:

a) a szerző és műve csak a marosvásárhelyi lajstromban van meg (10 esetben),

b) a szerző és műve csak az udvarhelyi lajstromban van meg (5 esetben),

c) a szerző és műve mindkét lajstromban megtalálható (leggyakrabban).

Marosvásárhelyi lajstrom	Udvarhelyi lajstrom	Magyar Athenas (184.)
a) *Monoszloi András írt egy könyvet a szentek segítségül való Hívásáról*, melly *Nyomt. N. Szomb., 1589.4.R.*		*Monoszloi András* Veszprémi püspök Posoni Prépost *írt egy könyvet a' Szentek segítségül való hívásokról* és Imádtatásokról. *Nyomt. N. Szombatban 1589-dik eszt. 4. R.* Ez ellen írt az után Gyarmati Miklós egy nagy Könyvet.
b)	*Koptsányi Bonaventura elmélkedései* (Bécs) 1634.	*Koptsányi Bonaventura* Márton. Imádságai és *Elmélkedései* Magyar nyelven. Nyomtattatott 1633-dik eszt. 8.R.
c) *Bölkényi Filep János Mennyei Lámpássa, melly az örökbe való Lelki setétségtől megrettent lelket megújjítja, és az örökké való Mennyei Világosságnak méltoságára lelki világot szolgáltat. Ultrajekt, 1652. 8. R.*	*Bölkényi Filep János Mennyei lámpássa 8.r. Ultrajecti 1652.*	*Bölkényi Filep János* Belgyiomban Trajektumban laktában fordított Angliai nyelvből egy könyvet és botsátott Világ eleibe ugyan ott illyen titulus alatt: *Mennyei Lámpás, melly az örökké-való setétség mélységétől meg-rettent* akármelly *lelket meg-újjít, és az ötökké-való Mennyei világosságnak méltóságára* igyekezőknek *lelki világot szolgáltat. Nyom. 1652. 8.R.*

Az *Athenas* szövegében olvasható betoldásokat Bod a könyv címlapjáról vette, vagy tudhatott-róluk egyéb forrásból is. Monoszlói András könyvét Árva Bethlen Kata könyvtárából ismerte. A könyv pontos címét az RMK. I. 229. tételéből tudhatjuk: Monoszlói András *De Invocatione, et Veneratione Sanctorum. A Szenteknek hozzánk való segítségekrül hasznos könyv...* Most irattatott Monosloi Andrástul *Posoni Praepostul...* Nagyszombat 1589. 4. R. A pontos cím részben utal az *Athenas*ban található betoldásra.

Gyarmati Miklós könyvét Bod Ráday Eszter könyvtárából ismerte.

[Kopcsányi Pap Márton] Koptsányi Bonaventura Márton cikkben a könyv kiadásának évét Bod elírta. Az udvarhelyi lajstromban szereplő év a helyes: 1634. (ld. RMK I. 632.).

Bölkényi Filep Jánosról szóló egyéb adatok a könyv címlapjáról származnak (ld. RMK I. 862.).

A lajstrom *másik* csoportjának szerzői egyéb forrásokban (fő források) is fellelhetők. Számuk: 122. Ennek ellenére egy részük – kis számban – tartalmi változás nélkül, formai eltérésekkel került be a lexikonba. [Benkő Márton, Dálnoki] Dálnoki Benkő Márton, [Drégelypalánki János] Drégely Palánki János, [Fűsűs János] Füstös János, [Pécsváradi B. Péter] Pétsváradi Péter, Salánki György, [Szathmári Ötvös István] Szathmári Ötves István, Tolnai István, [Uzoni Balázs] Uzoni Balás, stb. cikkek azt bizonyítják, hogy Bod a fent említett szerzők könyveit Árva Bethlen Kata könyvtárában forgatta.

Más részük – nagyobb számban – egyéb források adataival kibővítve épült be az írói lexikonba. Leggyakrabban az 1756-ban megírt, akkor még kéziratban levő *Historia Hungarorum ecclesiastica* című egyháztörténetéből egészítette ki a fenti csoport szerzőinek életrajzi és könyvészeti adatait. Az átfedések és kiegészítések száma a *Historia Hungarorum ecclesiastica*val: 109. Bornemisza Péter, [Derecskei Ambrus] Deretskei Ambrus, Geleji Katona István, Hegyesi István, [Medgyesi Pál] Medjesi Pál, Pesti Gábor, Selyei Balog István, [Pap János, Szathmári] Szathmári Pap János, [Szepsi Korocz György] Szepsi Korotz György, Tolnai F. István, stb. cikkek az *Athenas*ban a kútfők adatainak egymásraépüléséből születtek meg. A lajstrom életrajzi adatokkal való kiegészítése a cikk mennyiségi gazdagodását eredményezte. Ezt a folyamatot láthatjuk az alábbi példából:

Marosvásárhelyi lajstrom	Historia Hungarorum ecclesiastica (II.köt.275.)	Magyar Athenas (103.)
Hegyesi István külső tanult ember adott ki egy könyvet illy Titulussal: Kegyesség titka, a Menybéli ama három tanú- bizonyságoknak Atyának, Fiúnak és sz. Léleknek egy örök Istenségéről. Nyom. Kolosv. *1686.* 4.R. Udvarhelyi lajstrom *Hegyesi István.* *Kegyesség nagy titka.* Kolosvár *1686. 8. R.*	*Hegyesi Stephanus fuit vir politicus. Administrator bonorum Principis Apafi. Scripsit* librum lingua Hungarica sub titulo *Magnum pietatis Mysterium seu de vera et aeterna Deitate unius Dei Patris, Filii, et Sp. Sancti, ordine pulcherrimo, nomen suum his literis B.J.H.I. divinandum reliquit, Boros Jenői Hegyesi István facientibus. Latine scripserat adversus eos, qui Johannis Cocceji dogmata denigrabant et discipulos ejus molestabant. Extant in Manuscripto.*	*Hegyesi István* *Apafi Fejedelem idejében volt némelly Fiskushoz tartozó Jószágokon Gondviselő,* jeles és *tudós külső ember,* a'ki *írt és adott ki egy könyvet illyen titulussal: Kegyesség nagy Titka, a' Menybéli ama három Tanubizonyságoknak, Atyának, Fiúnak és Sz. Léleknek egy örök Istenségéről. Nyomt. 1686-dik* eszt. *8. A' maga nevét pedig tette-fel csak ezen betükkel: B.J.H.I. Boros-Jenői Hegyesi István. Ez igen szép rendel* és jó módon vagyon írva. *Írt volt Deák nyelven is azok ellen a' Magyar Tudósok ellen, a'kik Koktzéjus János írásit 's az ötet követőket motskolták. Tanítványait háborgatták; de e' kéz-írásban fennmaradott.*

A két forrás (lajstrom és egyháztörténet) összevetése az *Athenas*sal azt bizonyítja, hogy az életrajz megírásakor az egyháztörténet elsőrangú forrás volt Bod számára. A tartalmi azonosság teljes, a latin szöveg teljes fordítását találjuk az *Athenas*ban. A szerző könyvét Bod Bethlen Kata könyvtárában forgathatta, írta le címét a könyvjegyzékbe, feltüntetve a kiadás helyét és évét, méretét, amely a *Historia*ból hiányzik, az *Athenas*ban is csak a kiadás évét és a könyv méretét adja meg. A helyes könyvméret az udvarhelyi lajstromban található.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica*ból nemcsak életrajzi adatokkal, hanem könyvészeti anyaggal is bővítette, építette az *Athenas* cikkeit. Ezt láthatjuk a Geleji Katona Istvánról közölt cikkben.

Marosvásárhelyi lajstrom	Historia Hungarorum ecclesiastica (I.köt.313.)	Magyar Athenas (90–91.)
Geleji Katona István Erdélyi Püspök. Magyarul valo irásait adta ki illyen Titulusok alatt:	*Superint[endens] S.K. Geleji. Stephanus Katona Geleji Principum Bethlenii* et Rakotzii *pastor Aulicus* ac tandem Albensis Primarius *electus in Superintendem* in Synodo Enyedensi absens et invitus *an. 1633.* Vir profundae doctrinae, acris judicii, memoriae tenacis, extemporaneus, eloquens, promptus, ideoque Principibus et Magnatibus charus, doctissimis operibus editis apud Posteritatem notissimus. Ipsemet vitam suam descripsit, quam hic exhibere inde placet, cum multa divinae Providentiae argumenta singularia in se contineat. Qui ita loquitur: (313–316.); [következik Geleji életrajza latinul, melyet Bod "Preconium Evangelicum. Tom. II." Dedicatio-jából idéz.] *Reliquit plurima ingenii industriaeque monumenta*, quae apud Posteros quoque ejus doctrinam loquentur. Qualia sunt:	*Geleji Katona István* Született Gelej nevű Falutskában Egerhez nem messze, a'melly már régen elpusztult. Fél esztendős-korában az atyjától árván maradott, hét esztendős-korában a' Tatároktól el-raboltatott és Szolnokon az kótya vetyén el-adatott; de édes Annya reá találván, viszsza váltotta. Tanúlt a' Szántói, Ujhellyi, Göntzi Oskolákban, végre a' Pataki Kollégyiomban, a' Beregszászi Oskola Mesterségből *Bethlen Gábor Fejedelem* küldötte 1615-dik eszt. Hejdelbergába tanúlni; onnan vissza hivta a' Fejérvári Oskolába Rectornak; de ismét el küldötte 1619-dik eszt. Bethlen Istvánnak az Ötsével Hejdelbergába. *Tette maga Papjává* 1621-dik eszt. *Püspökké* az Erdélyi Ekklésiákon *1633-dik eszt. Holt meg 1649-dik eszt. Karátson Havának XII-dik napján.* *Botsátott Világra illyen Munkákat:*
	1. *Preconium Evangelicum*, seu *conciones ad Evangelia Dominicalia, duobus in folio spissis voluminibus*, ubi aggratulantur ipsi Alstedius, Piscator, Bisterfeldius, Professores Alba Juliacenses. Opus est variae doctrinae thesauro refertum. Homiletis apprime necessarium, *editum an. 1638. Albae Juliae.*	1. *Preconium Evangelicum*, ezt Deák nyelven irta *az Ur-napi Evangyéliomokra.* Szép *Prédikátziók. Fejérv. 1638-dik eszt. két fóliánt.*
1. *Titkok Titka*; mellyben az egy igaz Isteni természetben lévő egy mástól megkülömböztetett három személyek mutogatatnak az ó és uj Testamentumból. *Nyom. Fejérv. 1645. 4. R.*	2. Mysterium mysteriorum sermone vernaculo: *Titkok Titka de Deo uno in essentia et trino in Personis* ex Prophetarum ac Apostolorum scriptis demonstrato. *Albae Juliae anno 1645. In dedicatione doctissima de Haereticis, in specie de ortu et progressu Antitrinitariorum in Transylvania, tractat.*	2. *Titkok Titka a' Sz. Háromság egy bizony örök Istenről* való szép könyv. *Nyom. 1645-dik eszt. 4. R. Ezen könyvnek ajánló levelében* bővön és *tudóson traktál az eretnekségről:* miért engedi-meg az Isten, 's kik voltanak eleitől fogva ollyanok? *Nevezetesen szoll a' Sz. Háromság tagadókról, azoknak Erdélyben való elterjedésekről.*

Marosvásárhelyi lajstrom	Historia Hungarorum ecclesiastica (I.köt.313.)	Magyar Athenas (90–91.)
2. *Válság Titka*; amely magában foglalja a *Krístus születését*, szenvedését, *halálát, feltámadását* etc. a sz. Lélek el küldetését. *Vagyon három nagy darabokban ki nyomtatva.* Nyomt. *Váradon 1645*–1649. *4. R.*	3. Mysterium Redemptionis, sermone vernaculo, *Váltság Titka, quod agit de officiis Christi*, nempe Nativitate, Passione, Morte, Resurrectione, Ascensione ad coelos, Sessione ad dextram, Missione Spiritus Sancti. *Varadini an. 1645 in 4-to tribus voluminibus.*	3. *Váltság Titka, mellyben elő adja a' Krisztus által véghez ment Váltságnak rendét* bővön. *Várad. 1645-dik eszt. 4. R. Ezek három vastag darabokban találtatnak.* Az elsőnek ajánló levelében szoll az Innepekről, a' másodikban azt mutatja, hogy a' Keresztyén Tudománynak fundámentoma a' Krisztus halála és halálból-való fel-támadása.
3. *Magyar Grammatikátska*, avagy az igaz Magyar irásban és szollásban kivántató néhány szükséges observatiok. *Nyomt. Gyula Fejérv. 1645. 4. R.*	4. *Observationes, de Grammatica Hungarica. An. 1645.*	4. *Magyar Grammatika Nyom. Fejérv. 1645. 4.*
4. *Gradual;* *Az Énekeknek, notajokkal való kiadatások, a mint abban az időben szokott énekeltetni* Regal Papirosra vagyon nyomtatva *folio formara. Fejérvárat, 1636. eszt.*	5. *Gradual*, seu *Cantiones Ecclesiasticae*, quas in ordinem quidem digesserat Joh. Dajka Keserüi; *edidit* Geleji *anno 1636*, sumptus subministrante Georgio Rakotzi Principe. Tandem *variis pro Ecclesiae utilitate exantlatis laboribus fractus*, luminis instar aliis inserviendo *deficit an. 1649. die XII. Decembris*, aetatis an. LX, sepultus Albae Juliae in Templo Majori.	5. *Gradual, az Énekek koltsokkal együtt a'mint abban az időben énekeltettek. Fejérv. 1636.* igen nagy könyv *foliántban.* 6. Ekklésiai Kánonok, a'mellyeket a' Szathmári Nationalis Synodus végzése szerint nagy munkával gyüjtögetett és formált. *Volt ez igen hasznos ember, vigyázó* és jó rendet tartani kivánó Püspök: az Ekklesiákat, Oskolákat szaporgatta 's hiven meg-tartotta.

A lajstromban Geleji foglalkozását és négy művét közli. A *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban Geleji életrajza nagyon részletes. Bod az erdélyi püspök önéletrajzi írását idézi a *Preconium Evangelicum* ajánlásából négy oldalon. A latin szövegnek csak magyar nyelvű *kivonata* került az *Athenas*ba. Könyvészeti anyaggal is bővítette a cikket az egyháztörténetből a *Preconium Evangelicum* c. művel, amely gyarapítást jelent a lajstromhoz viszonyítva.

Az *Athenas*ban bemutatott 1. mű Árva Bethlen Kata lajstromában nincs meg, *a Historia Hungarorum ecclesiastica*ban azonos az 1. művel.

Az *Athenas*ban levő 2. mű azonos a lajstrom 1., és a Historia *Hungarorum ecclesiastica* 2. művével.

Az *Athenas*ban szereplő 3. mű azonos a lajstrom 2., és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 3. művével.

Az *Athenas*ban leírt 4. mű azonos a lajstrom 3., a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 4. művével.

Az *Athenas*ban található 5. mű azonos a lajstrom 4. és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 5. művével.

Az *Athenas*ban szereplő hatodik művet Bod más forrásból vette (Lampe Friedrich Adolf – Debreceni Ember Pál: *Historia ecclesiastica reformatae*. Utrecht, 1728. 424.p.).

Bizonyos forráskapcsolat megfigyelhető Árva Bethlen Kata lajstroma és Czvittinger *Specimen Hungariae Literatae* című, latin nyelvű írói lexikona összevetéséből is. 40 literátor adatai átfedik, vagy kiegészítik egymást a két forrásból. Az Erdélytől távoli vidékek, főként a Dunántúl íróiról, a Felvidék nyugati részeinek tudósairól – főképpen életrajzukról – Bod kevés ismerettel rendelkezett, a hiányzó adatok egy részét Czvittinger lexikonából tudta pótolni, vagy kiegészíteni. Felvetődik a kérdés, hogy Bod Czvittinger írói lexikonából miért csak egyes literátorokat vett be az *Athenas*ba, másokat meg mellőzött. A vizsgálódásokból kiderül, hogy az átvett írók könyvét, vagy könyveit már látta Bethlen Kata könyvtárában.

Ide sorolhatók: Balogh György, Forró Pál, [Kitonich János] Kitonits János, Haller János, Káldi György, Lippai János, Pázmány Péter, Tasi Gáspár, Telegdi Miklós, [Zvonarics Mihály] Zvonárits Mihály, stb.

E két forrás egymáshoz való viszonyát – átfedések, kiegészítések – két kiragadott példából láthatjuk: Telegdi Miklós és Vásárhelyi Gergely cikkéből.

Marosvásárhelyi lajstrom	Czvittinger: Specimen...(379.)	Magyar Athenas (288.)
Telegdi Miklós *Esztergomi Érsekség* Administratora *botsátott világ eleibe:* 1. Bizonyos számú *Predikátziokat* N. Szombat 1580, 4. R. 2. *A jó tselekedetek jutalmáról N. Szombat, 1580, 4. R.*	*Telegdi Nicolaus,* prosapiae nobilissimis quibusque ac antiquissimis Hungariae Familiis accensendae suos debens natales, tam praeclaros in literarum ac virtutum tramite fecit progressus, ut *primum Vicarius* ac etiam Administrator *ad tempus Archiepiscopatus factus fuerit Strigoniensis,* circa A.C. 1576. *postea vero A. 1579. splendidum Episcopi Quinque-Ecclesiensis munus est consecutus. Typis publicavit non solum Postillas Concionum; sed etiam Opus quoddam de Mercede Bonorum Operum,* idiomate Hungarico scriptum, *contra Petrum Bornemiszam* Theologum Calvinianum, *Tymaviae A. 1580 in 4.*	*Telegdi Miklós* *az Esztergomi Érseknek Vikáriussa és 1579-dik eszt. Pétsi Püspök* 1. *Botsátott Világra Postilla nevezettel valami Prédikátziókat.* 2. *Ismét más könyveket, A' Jó tselekedet jútalmáról Bornemissa Péter ellen. N. Szomb. 1580-dik eszt. 4. R.*

A *Magyar Athenas* cikkében Telegdi Miklós kevés életrajzi adatát a lajstromból és Czvittinger közléséből szűrte ki. Könyvészeti szempontból átfedéssel találkozunk. Mindkét forrásban ugyanazt a két művet olvashatjuk – a lajstromban magyarul, Czvittingernél latinul, – amelyet Bod írói lexikonában is idéz.

Marosvásárhelyi lajstrom	Czvittinger: Specimen...(397.)	Magyar Athenas (321.)
Vásárhelyi Gergely Magyarra forditotta és ki adta a *Kanisius Péter Katekesiset* s könyörgéseit *Bétsben, 1604.*	*Vásárhelyi Gregorius,* natione Hungarus, e Transylv. oriundus, Coadjutor Spiritualis, jam inde ab anno 1605. formatus, vir fuit propagandi Evangelii cupidissimus, ob quod ex Asolinduensi Missione primus e Patribus Soc. Jesu Quique-Ecclesias concessit, sub Turcarum dominatu sitam urbem. Ibi exactis aliquot annis, rogatu Gabrielis Bethlen Transylv. Principis, qui tunc apud Turcas agebat, Claudiopolim ivit, ubi mortuus est. *Edidit hungarice translatum a se Catechismum Petri Canisii,* cum precationibus quibusdam adjunctis, *Viennae, A. 1604.* Item. *Thomae á Kempis IV. Libros de Imitatione Christi, in hungaricum idioma* quam nitidissime a se versum.	*Vásárhellyi Gergely Jesuita. Magyarra forditotta a' Kanisius Péter Katékésisét és az Kempis Tamás Krisztus követéséről irott Könyveit 's ki nyomtattata Bétsb. 1604-dik eszt.*

Az *Athenas*ban Vásárhelyi Gergely cikke rövid terjedelmű, Czvittingernél részletesebb.

A lajstrom és Czvittinger adatainak összevetéséből kiviláglik, hogy Bod lexikona megírásakor egy művel bővített Czvittingerből. Az *Athenas*ban bemutatott 2. mű azonos a Czvittinger latin nyelvű írói lexikonában levő 2. művel (a lajstromban ez nem szerepel). Vásárhelyi szerzetesrendi hovatartozását is innen ismerhette.

A vizsgálódásokból, a források beható tanulmányozásából, a fenti két példa alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Czvittinger *Specimen*je a lajstrom mellett kiegészítő információs anyagot nyújtott a *Magyar Athenas* cikkeinek.

2. A Magyar Athenas és Czvittinger: Specimen Hungariae literatae

A *Magyar Athenas* második fő forrása Czvittinger Dávid: *Specimen Hungariae Literatae* című latin nyelvű irodalomtörténete.

A *Specimen*ben külön részt foglal el a történetirodalom: Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis.

A *Magyar Athenas* és Czvittinger *Specimen*je egybevetéséből megállapítható a közvetlen forráskapcsolat. Bod Czvittingerről már az *Athenas* előszavában is elismeréssel ír. Magyarországi elődjétől ösztönzést merített műve megírásakor. A *Specimen* megvolt Bod könyvtárában, az anyagot is hozzá hasonlóan betűrendben helyezte el. Czvittinger fordul elő leggyakrabban az általa megjelölt források között (12 cikkben) is.

Czvittingernél a cikkek terjedelme változó, az *Athenas*hoz vizonyítva vannak részletesebben bemutatott írók, tudósok, de előfordulnak ötsoros cikkek is. Bod nemcsak azokat a literátorokat vette át Czvittingertől, akiknek műveit már látta valahol, hanem azokat is, akiket magyarnak tartott, akik magyar vonatkozású könyveket hagytak maguk után. A horvát, szlavón, dalmát írókat, a világi és egyházi méltóságokat mellőzte.

Czvittinger latin nyelvű lexikonából 138 szerző 183 műve megtalálható Bod *Athenas*ában. Ebből 64 szerző csak Czvittingernél fordul elő (a három fő forrás közül). Brenner Márton, [Brodarics István] Broderit István, [Maximilianus Transilvanus] Erdélyi Miksa, Forró György, [Frölich Dávid] Frölik Dávid, [Haner György Jeremiás] Haner György, Jordán Tamás, Kéri János, [Temesvári Perlbárt] Pelbárt Osvald, Rubigál Pál, stb. adatai közvetlenül a *Specimen*ből kerültek be Bod írói lexikonába.

A latin nyelvű cikkek terjedelmesebbek, adatokban gazdagabbak az *Athenas* közléseinél. Bod lefordította, kivonatolta, s a számára fontosnak tartott adatokat vette be könyvébe.

Brenner Márton cikke elsőrangú forráskapcsolatot bizonyít.

Czvittinger: Specimen... (90.)	Magyar Athenas (51.)
Brennerus Martinus, Bistriciensis Transylvanus, floruit circa A. C. 1540. *primus erat, qui Ant. Bonfinii tres priores Decades*, ex Budensis *exemplaris autographo una cum coronide* Historiae Hungaricae Mich. *Ritii, P. Callimachi* Experientis et T. Alexandri *Cortesii in lucem edidit*, quas excudit Robertus Winter Basileae *1543*. Praeterea edidit etiam Aurelii Brandolini cognomento Lippi, Florentini, Ordinis Augustiniani monachi, mortui Romae 1498. Dialogum...	*Brenner Márton, Besztertze Várossában volt ennek születése Erdélyben;* Bétsben, Basilában tanulása, *az holott 1543-dik eszt. Világ eleibe adta ez legelsőben kéz-irásból a' Bonfinius Antal Deák Históriáját, Ritziust, Kallimakust, Kortésiust, a'melyek Bonfinius mellett vagynak* még mostan is. Botsátott Világra egyebeket is, a'melyekkel magának maradandó emlékeket szerzett.

Az *Athenas*ban Brenner Márton életrajzi és könyvészeti adatai egyaránt Czvittingertől származnak. Az *Athenas*ban említett két város, ahol tanulmányait végezte, más forrásból származnak.

Czvittinger adatai más forrásokban is felbukkantak: a lajstromban és a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban. Az átfedés és kiegészítés itt is megfigyelhető. Számuk: 74. Az átfedés megvizsgálása részben a lajstrommal (ld. 1. fejezet), részben a *Historia Hungarorum ecclesiastica* című művel az esetek többségében azt bizonyítja, hogy Bod kiindulópontja Czvittinger *Specimen*je volt.

Az adatok azonossága a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adataival (Apáti Miklós, Bársony György, [Filiczki János] Filitzki János, [Szentkirályi Benedek] Sz. Királyi Benedek, stb. cikkekben) és a *Specimen* gazdagabb információs anyaga, cikkeinek nagyobb terjedelme ([Dudich András] Dudit András, Hebler Mátyás, Katona Imre, [Istvánffy Miklós] Istvánfy Miklós, [Labsánszky János] Lapiánszki János, [Radetius Bálint] Radetzius Bálint, [Zsámboki János] Sámboki János, Sommer János, Szegedi Kis István, [Szentiványi Márton] Sz. Iványi Márton, stb. cikkekben) a fenti megállapítást támasztják alá.

Czvittinger és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adatainak kapcsolata 61 cikkben figyelhető meg. (Czvittinger és Árva Bethlen Kata adatainak kapcsolata 40 cikkben, ld. 1. fejezet.).

Az *Athenas* cikkeinek megszerkesztését nyomon követve, Czvittinger és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adatainak viszonyában megfigyelhető a kútfők adatainak egymásra épülése is. Ilyenkor Czvittinger közlései kiegészülnek a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adataival. Dévai Biró Mátyás, Fegyverneki Izsák, Hunyadi Demeter, Honterius János, [Vécsei István] Vétsei István, [Skaricza Máté], Skáritza Máté, [Wagner Bálint] Vagner Bálint, stb. cikkek e két forrás adatainak összeötvöződéséből születtek meg.

Példakánt álljon itt Wagner Bálint cikke.

Czvittinger: Specimen...(396.)	Historia Hungarorum (II. köt. 429.)	Magyar Athenas (319.)
Vagnerus Valentinus AA. LL. et Philos. Magist. *Corona-Transylvanus, Theologus apud Coronenses* non minus pius quam exercitatissimus, praeterque alias complures *linguas Graecae imprimis peritus, in reformatione Ecclesiarum Transylv. Johanni Hontero quondam coadjutor et socius strenuus extitit. Cum Coronae multi Graecorum commorarentur*, A. 1544. *Graecam Catechesin in eorum usum praelo subjiciebat*, non sine maximis Universitatum Germaniae gratulationibus et approbationibus, eorumque in quem usum composita erat, insigni emolumento.	"De typographiis et typographis in Hungaria et Transylvania" fejezetben: ... *Prodiit Coronae* etiam *Novum testamentum* ex eadem officina [officina Honteri] *Graecum cum versione Latina curante Valentino Wagnero.*	*Vagner Bálint. Brassai Pap a' Reformátziókor, Hontérusnak a' Brassó 's Vidékje Reformáltatásában társa, a'ki a' Görög nyelvet igen jól tudta, azon nyelven az Uj Testamentumot Brassóban* 1555-dik eszt. az Erásmus *Deák fordításával* és a' maga jegyzéseivel *ki nyomtattatta* Negyed Részben igen szépen: a' melly elég tiszteségére szolgál Erdélynek, annál inkább Brassó Városának, hogy illy jó embert tartott a' maga kebelében. Most jóllehet bőv a' tudomány, gazdagok némelly tanitók; de a' maguk született nyelveken sem nyomtattatják ki az Ujj Testamentomot, nem hogy Görög és Deák nyelveken. *A' Brassai Hóstátban lakó Görögök számokra azoknak nyelveken egy Katékésist adott ki.*

Az *Athenas* szócikkét a *Specimen* életrajzából, az ugyancsak itt közölt egy könyvészeti adatból és a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban szereplő másik könyv címéből szerkesztette meg.

Czvittinger *Specimen*je függeléke, a "Bibliotheca qui extant de rebus Hungaricis" tulajdonképpen egy katalógus; magyar, német, francia, olasz írók Magyarországgal, a magyarok dolgaival foglalkozó könyveit tartalmazza.

7 szerző és műve forrásul szolgál Bod számára: [Berger Illés] Berger Illyés, [Ferrari Zsigmond] Ferrárius Sigmond, [Inchoffer Menyhért] Inchofer Menyhárt, Miles Mátyás, [Szamosközy István] Szamosi István, Turi Pál, [Csernovich János] Tsirnovitzi János. Egy szerző, [Gyalui Torda Zsigmond] Tordai Gelous Sigmond adatait a *Bibliotheca qui extant de rebus Hungaricis*ből kiegészítette egy művel.

Az *Athenas*ban ezek a cikkek rövid terjedelműek, a *Bibliotheca qui extant de rebus Hungaricis*en kívül szinte egyéb forrás nem is állhatott Bod rendelkezésére.

Czvittinger: Bibliotheca scriptorum...(17.)	Magyar Athenas (84.)
Ferrarii Sigismundi, Frat. Ord. Predicatorum, Commentarii de Rebus Hungariae. Viennae, typis Matth. Formicae *1637. 4.*	*Ferrárius Sigmond. Dominikánusok szerzetéből való Barát, irt a' Magyar dolgokról, mellyet ki nyomtattatak Bétsben, 1637-dik eszt. 4. R.*

3. *A Magyar Athenas és Bod: Historia Hungarorum ecclesiastica*

A *Magyar Athenas* harmadik fő forrása Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica* című, háromkötetes egyháztörténete. A latin nyelvű egyháztörténet 1756-ban készen állt, Bod Hollandiába küldte kiadás céljából, de műve csak a XIX. század végén látott napvilágot. A *Historia Hungarorum ecclesiastica* rendkívül gazdag forrásanyagot ölel fel. Ebből a műből jöttek létre más egyháztörténeti művei, e nagy mű anyagának egy része került be az *Athenasba. A Historia Hungarorum ecclesiastica* adataiból 224 szerző 270 műve beazonosítható az *Athenas* anyagába. Az összevetés során megállapítható, hogy a fenti számból 81 író életrajzi és könyvészeti adatai teljesen, vagy részben a három fő forrás közül csak az egyháztörténetben fordulnak elő, a többi átfedés és kiegészítés más források adataival. A 81 elsőrangú forrásadatot tartalmazó közlésen belül találunk olyan részeket, amelyek az *Athenas*ban a latin szöveg magyar fordításai: életrajz és könyvcím. Ilyenek: Földvári Ambrus, Bethlen Farkas, Gyulai János, [Karádi Pál] Káradi Pál, Komjáti Benedek, Molnár Gergely, [Harsányi Móricz István] Harsányi Móritz István, stb.

[Harsányi Móricz István] Harsányi Móritz István cikke igazolja a fenti megállapítást.

Historia Hungarorum ecclesiastica (II. köt. 275.)	Magyar Athenas (352.)
Harsányi Mauritius Stephanus, *Pastor Ecclesiae Rima Szombathiensis, vir doctus et prudens, unus ex illis V. D. Ministris, qui Posonium citati et ad Triremes divenditi sunt. Eliberatus Belgarum intercessione* diu *in Helvetica apud Heideggerum resedit, ubi Historiam persecutiones Ministrorum interea composuit.*	*Harsányi Móritz István,* *volt Rima Szombati Pap, nagy tudományú és illendő bátorságú ember.* Midőn a' Vallás háborgattatásának alkalmatosságával 1674-dik eszt. *a' Papok az Posoni Törvényszékre tzitáltatnának, ő-is oda vitetett,* halálra sententziaztatott, tömletzeztetett, a' Nápolyi *Gállyákra el adatott. Onnan a' Belgyiomi* hatalmas *Ordók közbenjárások által ki szabadult, Helvetziában* Tigurumban a' Professor *Heidegger Házánál* két esztendők alatt *múlatván azon üldöztetésnek Históriáját,* Kotsi Tsergő Bálinttal együtt *megírta*; mellyet az után Lampe Ultrajektumban Világ eleibe botsátott 1728-dik eszt.

A két szöveg között tartalmi azonosság van. Az *Athenas*ban az információs anyagot bővebb megfogalmazásban találjuk. [Kocsi Csergő Bálint] Kotsi Tsergő Bálint és Lampe más kútfőből kerültek az *Athenas*ba. Lampe könyve megvolt Bod könyvtárában. Kocsi Csergő Bálint könyvét maga Bod fordította le magyarra 1738-ban Nagyenyeden.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban olvashatunk olyan részeket, amelyekben Bod a tudós, vagy író életrajzát közli, és könyvészeti adatainak csak egy részét sorolja fel. Ide sorolhatók: Balsaráti Vitus János, Beregszászi Péter, Huszti András, [Kaposi Juhász Sámuel] Kapusi Sámuel, stb.

Nem kevés azoknak a közléseknek a száma, amelyek csak életrajzi adatokat tartalmaznak. Ilyenek: Bethlen Kata, Buzinkai Mihály, [Vargyasi Dániel István] Dániel István, Dési Márton, Enyedi Sámuel, Hatvani István, Huszár Gál, [Jástfalvi Török György] Jástfalvi György, [Ilosvai Selymes Péter] Ilosvai Péter, [Kassai Zsigmond Dávid] Kassai Dávid Sigmond, [Lányi György] Láni György, [Radán Balázs] Radán Balás, [Császmai István] Tsászmai István, stb. Ebben az esetben a cikk könyvészeti adatai egyéb, eddig még nem tárgyalt forrásból épültek be az *Athenas*ba: Bod saját könyvtárából, a Szent Hilariusból, Ráday Eszter könyvtárából, Debreceni Ember Pál egyháztörténetéből, stb., vagy a szerző Bod kortársa volt.

A *Magyar Athenas* egyik igen szép cikke Balsaráti Vitus Jánosról szól. Terjedelmétől fogva a cikk valóságos novellává nő. Az egyháztörténész Bod tárgyilagos modora mögött ott érezzük az együttérzés lírai mélységét.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica* I. köt. 232–236. oldalakon Bod ismerteti Balsaráti Vitus János teológus és orvos viszontagságos életútját. Két orvosi művét említi, teológiai műveiről általánosságban ír.

Az *Athenas*ban 19–24. oldalakon olvashatjuk a latin nyelvű szöveg teljes magyarra fordítását.

Három művéről tesz említést.

A könyvészeti adatok összevetéséből jól látható a forráskapcsolat.

Historia Hungarorum ecclesiastica (I. köt. 235.)	Magyar Athenas (22–23.)
Balsaratius Johannes Vitus	*Balsaráti Vitus János*
1. *Dum anno 1564 lues contagionis pestilentissimae grassaretur*, de coeli intemperie morbida *praecavenda* et rationali diaeta instituenda *publicaret compendiosam tractationem latio sermone.*	1. Keresztyén vallásnak minden Ágazatit rövid summában foglalván, hogy lássák minden az ő Tudományát Sz. Irás értelmével egyezőnek; ki-adta 1571-dik eszt.
2. *Quatuor libros de re medica in usum chirurgorum lingua vernacula conscripsit, ad rectiorem* et exquisitiorem *curandorum morborum praxin* illos informare conatus. Qui ipsi libri convenientissima methodo ad commoditatem empyricorum medicorum singularem compositi *si prodiissent, dici non potest, quantum utilitatis ad Patriam nostram inde fuerit redundaturum.*	2. *Nagy dög halál uralkodván M. országban*, miképen kellessék az embereknek kerülni azt a' veszettséget, *magokat óltalmazni*, belé esvén gyógyitani, *Deák nyelven* igen *szép Könyvet botsátott ki 1564-dik eszt.*
Theologica scripsit varia et quaedam etiam edidit dum Inspector curator scholae esset Patakinae.	3. *Magyar nyelven irt négy Könyvet a' Chirurgiáról, a' seb gyógyitás Mesterségéről; a' mellyek kéz irásban maradtanak. Mellyekkel felette sokat használt volna Hazájának s édes Nemzetének, ha kiadattak vólna*; de hogy közönségessé lettek vólna semmi nyomát nem találtam.

Az *Athenas*ban szereplő 2. mű azonos a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 1. művével

Az *Athenas*ban levő 3. mű azonos a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 2. művével.

Az *Athenas*ban található 1. művet Bod más forrásból írhatta be írói lexikonába.

Az RMNy 308. tétele szerint Balsaráti Vitus János: *A keresztyéni vallás ágazatainak rövid summája* (In Hungaria?, 1571.) című műből példány nem ismert. A későbbi irodalomtörténet-írók Bod közlése alapján írták le. Lehetséges, hogy Bod a nagyenyedi kollégium könyvtárában látta Balsaráti művét.

A XVI. század jeles egyházi énekszerzőjéről és teológusáról, Huszár Gálról a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban rövid életrajzi feljegyzéseket találunk (1. köt. 253, 270, 271. oldalakon), művek nélkül. Az itt közölt életrajzi adatok megegyeznek tartalmilag az *Athenas* megfelelő cikkének anyagával. Huszár Gál Bullingerhez intézett levelét, a "Hertzegszölősi Sinodus végzéseit" tartalmazó könyvét és énekeit Bod Debreceni Ember Pál egyháztörténetéből vette át írói lexikonába.

Az *Athenas*ban találunk olyan cikkeket is, amelyekben Bod a szerzőtől egy sor irodalmi szöveget sem ismertet. Ide sorolhatók: [Károlyi Boldi Sebestyén] Boldi Sebestyén, [Eszlári F. Demeter] Ezlári Demeter, Horváth Mihály, Ilosvai Benedek, [Joó János] Jó János, [Fodor (Crispus) Bálint, Kolosvári] Kolosvári Fodor Bálint, Sándor András, Siboldi Demeter, [Harsányi Nagy Jakab] Harsányi Jakab, stb. A felsorolt cikkek adatainak kútfője többnyire a *Historia Hungarorum ecclesiastica*, szinte teljes szövegfordítással.

[Joó János] Jó János váradi professzor adatainak összevetéséből kiviláglik a fenti megállapítás.

Historia Hungarorum ecclesiastica (I. köt. 253.)	Magyar Athenas (122.)
Joo Joannes, Professor Varadiensis, hic *in frequenti Procerum* Regni Hungariae et Trabsylvaniae *conventu gloriose disputavit cum Stephano Aratore Jesuita*, cum Regno excluderentur sub Principe Sigism. Báthori.	*Jó János. Váradi Professor* 1589-dik eszt. a' *nagy Gyülésen győzedelmesen disputált az egész Uri Méltóságok előtt Szántó Jesuita ellen.* Vetélkedtenek nevezetesen az új Kalendáriumnak bé-vétele iránt.

A két szöveg azonos információt közöl, az *Athenas* cikkében az utolsó mondat – vetélkedésük tárgya – más forrásból származik.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica* gazdag és értékes forrásanyagának másik része átfedés és kiegészítés Czvittinger *Specimen Hungariae Literatae* című művével (61 adat) és Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstromával (109 adat). Ezeknek számbavétele és bemutatása az első két fejezetben olvasható.

Az aprólékos forráskutatás során lehetőség nyílik nyomon követni és feltárni azokat a cikkeket az *Athenas*ban, amelyek a három fő forrás egymásra épüléséből születtek meg.

Árva Bethlen Kata könyvtára tételeinek, Czvittinger *Specimen*je és Bod *Historia Hungarorum ecclesiastica* adatainak átfedéséből és kiegészítéséből épült fel 27 szerző cikke az *Athenas*ban. Ez matematikai szóval a három fő forrás halmazának a részhalmaza.

A 27 szerző csoportjába tartoznak: [Alvinczi Péter] Alvintzi Péter, [Apáczai Csere János] Apátzai Tsere János, Balassi Bálint, Dávid Ferenc, [Debreceni Ember Pál] Debretzeni Ember Pál, Enyedi György, Heltai Gáspár, Káldi György, Károlyi Gáspár, [Melius Juhász Péter] Melius Péter, [Szenczi Molnár Albert] Molnár Albert, Németi Mihály, [Otrokocsi Fóris Ferenc] Otrokotsi Foris Ferenc, Pápai Páriz Ferenc, Pázmány Péter, Rimai János, [Szilágyi Benjámin István] Szilágyi Beniámin István, Vásárhelyi Gergely, [Werbőczy István] Verbőczi István, stb. A XVI. és XVII. század legjelentősebb magyar tudósait látjuk itt együtt, ismertek belföldön, külföldön egyaránt, ugyanakkor az *Athenas* legértékesebb rétegét alkotják.

Az életrajzi és könyvészeti adatok egymásra épülésének igen szép példája Debreceni Ember Pál cikke.

Marosvásárhelyi lajstrom	Czvittinger: Specimen...(134.)
Debretzeni Ember Pál Debreczeni Pap.	*Ember Paulus,* Hungarus, *Ecclesiae Szakmariensis,* secundum Helveticam Confessionem reformatae, in Hungaria *Minister.*
1. *Innepi ajándékul az Isten Sátorába felvitetett Sz. Siklus* az a Satoros *Innepekre rendeltetett Predikatziok.* *Kolos. 1700. 4. R.*	
2. *Garizim és Ebal, mellynek egyikén áldást* és szeretetet *a másikon átkot* és gyülölséget *parantsolt az Isten. Az Isteni örök elválasztásnak és elhagyásnak Dekretumának nagy titkáról való Elmélkedések.* *Kolosv., 1702. 8. R.*	*A. 1703. sub titulo Garrizim et Ebal, sua publicavit Meletemata* sermone Hungarico, *de Electione et Reprobatione. Libellum hunc* prompta fidelique opera *ex Hungarico in Latinum sermonem transtulit, Martinus Regis,* Nagy-Bobroviczena *Liptov. Hung. eumque Dn. D. Wernsdorfio ad examinandum obtulit, quod ipsum etiam in forma publicae Disputationis praestitit,* tali sub titulo: Pauli Emberi de Praedestinatione et Reprobatione Sententia, quam Praeside Gottliebo Wernsdorfio SS. Theol. Doct. et P.P. in illustori ad Albim Academia d. 8. Aug. *1707.* ad purum Dei Verbum examinatum, rejecit Mart. Regis in 4.

Historia Hungarorum ecclesiastica (II.köt. 273.)	Magyar Athenas (60–61.)
Debreceni Ember Paulus. *Cursu Academico absoluto fuit Pastor* et Professor Patakiensis, dein *Losontziensis, Szathmáriensis ac demum Debrecinensis.* Egregia *edidit opera* lingua quidem Hungarica.	*Debretzeni Ember Pál.* Született Debretzenben, tanult ugyan ott a' Debretzeni Kollégyiomban; *idegen Országokban való tanulása után lett Szathmári, Losontzi,* 's más *Ekklesiáknak is Papjok, végre Debretzenben* a' Hazájában *megörökösödött. Világ-eleibe botsátotta* e' következendő Titulusok alatt irott *munkáit:*
1. *Siclum Sacrum* seu *Conciones anniversariis Pestis accommodatas.*	1. *Innepi ajjándékul az Isten Sátorába fel vitt Sz. Siklust.* Hét szakaszokra rendeltetett *Innepi tanitásokat* Nyomt. *Kolosv. 1700-dik eszt. 4. R....* E' mellé vagyon adva az Martonfalvi György Debr. Professor Keresztyéni Inneplésről irott Prédikátziója is.
2. *Garizim et Ebal,* seu *Tractatum de Electione et Reprobatione. Hunc librum e sermone Hungarico in Latinum transfudit ac refutare conatus est Martinus Regis anno 1707.*	2. *Gárizim és Ebal: mellyeknek egyikén Áldást, a' másikán Átkot parantsolt az Isten. A' Bárány Életének Könyve. Vagy az Isteni örök el-választásnak és el-hagyásnak Dekretumának nagy titkáról-való elmélkedések. Kolosvár. 1702-dik eszt. 8. R....* *Ezen Könyvetskét Magyarból Deákra forditotta egy* Vitebergában tanuló *Király Márton nevü, Liptó-Vármegyei Tót Deák, adta Vernsdorfiusnak a' végre, hogy ezt meg-visgálván, nem hellyesnek lenni megmutatná; mellyet igyekezett-is meg-tselekedni holmi apróság Disputátziókban 1707-dik eszt.* Viteberg.
3. *Collegerat Debrecenius historiam* Hungarorum Ecclesiasticam, quam tandem *Fridericus Adolphus Lampe sub titulo: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania, Trajecti ad Thenum an. 1728. edidit in 4. to*	3. *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania. Edidit Frid. Adolph. Lampe Trajecti An. 1728. 4.* Ez sok bajjal 's utánna-való járással egybe szedegetett Könyv...

Bod kiindulópontja a cikk megszerkesztésénél Debreceni Ember Pál két könyve volt (1., 2.), melyet Bethlen Kata könyvtárából ismert. A második könyv sorsáról, latin nyelvre fordításáról és megcáfolásáról Czvittingernél olvasott. A harmadik mű címét a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ból vette át az *Athenas*ba. Az életrajzi adatok többnyire a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ból származnak. Születési helyéről és debreceni tanulmányairól más forrásokból tudhatott.

A Magyar Athenas és fő forrásainak halmazábrája

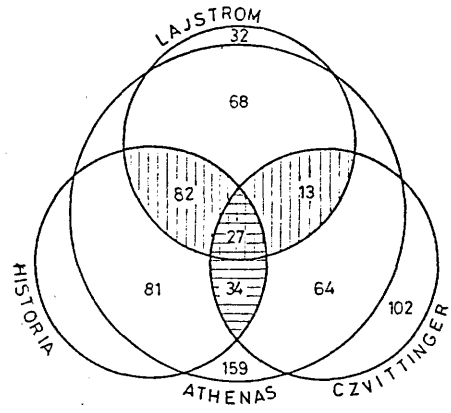

Magyarázat a halmazábrához

A nagy kör az *Athenas* adatait foglalja magába. Jele: A.

Erre borul három kisebb kör: az *Athenas* három fő forrásának köre:

- Lajstrom (Bethlen Kata könyvtárának lajstroma), jele: L.
- Czvittinger, jele: C.
- Historia Hungarorum ecclesiastica, jele: H.

A körökben levő számok a források mennyiségi adatait tükrözik.

A fő forrásonként összesített adatszám Σ (szumma) jel alatt szerepel. Elsőrangú forráskapcsolatot bizonyítanak a kis körök nem vonalkázott részei a bennük feltüntetett számokkal.

L = 68 C = 64 H = 81

Az L, C, H körei metszik az A körét, de metszik egymást is. A forráskörök fedik egymást kétszeresen, de háromszorosan is. A kettős átfedésekben benne vannak a hármas átfedések. Két halmaznál a kettős átfedések számát megkapjuk, ha a tiszta kettős átfedések számához hozzáadjuk a hármas átfedések számát.

LC = 40 (13+27)
LH = 109 (82+27)
CH = 61 (34+27)

Az egyes fő források mennyisége az Athenasban mindig négy számjegy összeadásából alakul ki.

Σ L = 68+13+82+27=190
Σ C = 64+13+34+27=138
Σ H = 81+82+34+27=224
A = 68+64+81+82+34+13+27=369

A három fő forrásból 369 szerző adata került be a *Magyar Athenas*ba. A halmazábra minőségi értékelést is ad, mélységében tárja fel a források egymáshoz való kapcsolatát, szerzők, művek ismertségét és ezzel rangsorát is.

4. A Magyar Athenas és Bod könyvtárának jegyzéke

Bod Péter nagyon szép magánkönyvtárral rendelkezett, szenvedélyes könyvgyűjtő volt. Könyvtárában számos ritka magyar nyomtatvány és kézirat volt, köztük olyan is, amely ma már egy példányban sem ismeretes.

A gyűjteményt Bod halála után lajstromozták, majd elárverezték. A könyvtár jegyzékét Radványszky Béla tette közzé a *Magyar Könyvszemle* 1884. évfolyamában, 58–86.l.

Bod könyvtárának jegyzéke 888 művet foglal magába.

A kutatások során kiderült a forrásviszony az *Athenas* és Bod könyvtárának jegyzéke között. Bod saját magánkönyvtárára is támaszkodott írói lexikona megírásakor. A katalógus 124 tétele megfelel az *Athenas* adatainak. Ebből 27 szerző 31 művel először itt bukkan fel mint kútfő. Ambrosovszky Mihály, Bíró Márton, Huszti István, [Jóny János] Joni János, Károlyi Lőrinc, [Kazy Ferenc] Kazi Ferenc, [Kéri Ferenc, Borgia] Kéri Borgias Ferenc, [Kolozsvári Dimjén Pál] Kolosvári Dimjén Pál, [Mátyus István] Máttyus István, Mogyorósi Elek, [Nádudvari Benjámin] Nádudvari Beniámin, Orosz Ferenc, [Péterffy Károly] Péterfi Károly, [Pethő Gergely] Pető Gergely, Spangár András, [Szegedy János] Szegedi János, Timon Sámuel, [Weszprémi István] Veszprémi István, stb. tartoznak ebbe a csoportba. A megfelelő cikkek az *Athenas*ban rövid terjedelműek, a szerzők többnyire a XVIII. században élt tudós, író emberek. Bod forgatta könyveiket, és leírásukat adja az *Athenas*ban. A könyvjegyzék a szerző nevét, műve címét, a kiadás helyét és évét, a könyv méretét és értékét tartalmazza általában. A tételek azonban nem mindig teljesek, megfigyelhető elírás, téves dátumközlés, rövidítés, a kiadás helyének elmaradása, stb.

A Timon Sámuelről szóló cikk a forráskapcsolatot példázza.

Bod könyvtárának jegyzéke	Magyar Athenas (292–293.)
	Timon Sámuel. A' Magyar dolgok körül sokat fáradozott, 's Világra is botsátott egy nehány Könyveket, a'mellyeket a' Magyar Históriákban gyönyörködő tudósok betsülnek. Ilyenek:
1. *Timon Imago Hungariae Antiqu. Cassoviae 1733.*	1. *Imago antique et novae Hungariae. Kass. 1733.8.*
2. Timon Samuel *Epitome Chronol. Rer. Hung.* Cassoviae 1736.	2. *Epitome Chronologica Rerum Hungaricar.* a Navitate D. Steph. Primi Regis Apostolici. Sz. István Király idejétől fogva 1735-dik eszt.
3. *Timon Purpura Pannonica Tyrnaviae 1715.*	3. *Purpura Pannonica,* a' Magyar Koronához tartozó Kárdinálisoknak életéről. *N. Szombatban 1715.* Fol.

Bod mindhárom könyvet ismerte, olvasta.

A katalógus további tételei kiegészítik az eddigi forrásokban már azonosított szerzők, tudósok adatait. 25 szerző cikke összesen 34 könyvészeti anyaggal bővül Bod könyvjegyzékéből. Ezek a következők: Bándi Mihály egy, Bél Mátyás 4, [Bojthi Veres Gáspár] Bojti Gáspár egy, [Vargyasi Dániel István] Dániel István 4, Eszéki István, Komáromi Csipkés György, [Margitai Láni Péter] Margitai Péter, [Otrokocsi Fóris Ferenc] Otrokotsi Fóris Ferenc, Szikszai P. Sámuel, Tótfalusi Kis Miklós, [Czeglédi P. István] Tzeglédi István egy-egy művel gyarapították az *Athenas* megfelelő cikkeit.

Bod könyvjegyzékének többi, az *Athenas* szerzőivel egyező tétele átfedés (ismétlés) az előző fejezetekben tárgyalt kútfők adatával. Számuk: 72.

5. Egyéb források

A Bod által megjelölt források jelentős segítséget nyújtottak a kutatásban.

Bod 60 cikkben utalt a forrásokra. Az idézett művek nagy része megvolt Bod könyvtárában. 11 cikkben a megadott forrás elsőrangú, a szerzők nevével és műveivel a kutatás során más helyen nem találkoztunk. Ezek a következők:

Bátorkeszi János, forrás: Németi Mihály: *Dominica Catechetica*. 1677, Praefatio.

Bodfalvi Péter, forrás: Istvánffy Miklós: *Historia regni Hungariae*, Viennae, 1758. Libr. XXII. p.278. és Péterffy Károly: *Sacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii, 1741–1742. Tom. II. p.183.;

[Gyulafy Lestár] Gyulafi Lestár Eustachius, forrás: Bethlen Farkas: *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X*. Keresd, é.n.;

Huszti György, forrás: Istvánffy Miklós: *Historia regni Hungariae*. Viennae, 1758. Libr. XI. p.115.;

[Kézai Simon] Kéza Simon, forrás: Kollár Ádám Ferenc: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungaricae*. Vienna, 1764. p.67–68.

[Mossóczi Zakariás] Massóczi Zakariás, forrás: Szegedy János: *Decreta et vitae regum Hungariae, qui Transylvaniam possederunt*. Claudiopoli 1743–1744. p.172. és Kollár Ádám Ferenc: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae*. Viennae, 1764. p.37., 68.

Mikó Ferenc, forrás: (Szilatsek Pál): *Dacia Siculica*. Claudiopoli, 1731. p.51., 52., és Mikola László: *Historia genealogico-Transylvanica*. H.n. 1731. Cap. 36. p.56. Mikó Ferenc művét Bod kézírásban olvashatta.

[Szentgyörgyi C. Dávid] Sz. Györgyi Dávid, a Bod által megadott forrás: Inter Epistolas Cocceji Epist. X., Bod könyvtárának jegyzékében olvashatjuk: *Cocceji ... opera omnia* Tom. 8. (Frankfurt), 1689.

Szölösi Bedő János, forrás: "... a levél megvagyon a Pareus munkái között" – írja Bod Szölösi cikkében. Bod könyvtárában megvoltak Pareus könyvei, könyvjegyzéke szerint: *Parei opera omnia Theol*. Tom. 3. (Frankfurt, 1647.)

[Csindi János] Tsindi János, forrás: Bethlen Farkas: *Historiarum Pannonico-Dacicarum Libri X*. Keresd, é.n.

Vitéz János, forrás: Timon: *Purpura Pannonica*. Tyrnaviae, 1715. p.23.

További 12 cikkben a Bod által megjelölt műveknek teljes forrásértékük van. Az ebbe a csoportba tartozó szerzők előfordultak már a megvizsgált forrásokban, de a kiindulópont a cikk végén feltüntetett könyv.

Lampe Friedrich Adolph – [Debreceni Ember Pál]: *Historia Ecclesiasiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728. p.127., 296; 663; 662., 741–742; 668; forrásul szolgált Batizi Mihály, [Szentantal Gergely] Sz. Antal Gergely; Sztárai Mihály; [Tolnai Fábricius Bálint] Tolnai Fábritzius Bálint cikkek felépítéséhez.

Abádi Benedek adatait Bél Mátyás: *Exercitatio de vetere litteratura Hunno-Scythica*. Lipsiae, 1718. p.36., 66. és [Laskai Csókás Péter] Laskai Tsokás Péter: *De homine*. Wittemberg, 1585. (dedicatio) művekből gyűjtötte össze.

A [Kálmáncsehi Sánta Márton] Kálmántsehi Sánta Márton cikk forrása két másik mű: [Szenczi Molnár Albert] Szenci Molnár Albert: *A keresztyéni... igaz hitre való tanítás, mellyet deakul irt Calvinus János...* Hanau, 1624. (előszó) és [Szölösi Mihály] Szölöki [!] Mihály: *Bajnok Dávidka*. Kassa, 1668. p.64.

Kendi Sándor adatait Bethlen Farkas: *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri decem* (Keresd, é.n. p.499.) című művéből vette.

Az eddig tárgyalt cikkekben, Batizi Mihály kivételével megfigyelhetjük az adatok vándorlását. A megjelölt forrásból az információs anyag először Bod *Historia Hungarorum ecclesiastica* című művébe került be, majd onnan az *Athenas*ba.

Timon Sámuel két művét: *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* (Claudiopoli, 1735.) és *Purpura Pannonica* (Tyrnaviae, 1715) 6 cikkben idézi. Ebből [Bakócz Tamás] Bakáts Tamás, Báthori András és [Draskovich György] Draskovits György adatait a *Purpura Pannonica* latin szövegéből p.28; 46; 54-ről kivonatolta és helyezte az *Athenas*ba. A szövegek tartalmi összevetéséből megállapítható a közvetlen forráskapcsolat.

Rotarides: *Historia Hungaricae literariae lineamenta* (Altonaviae et Servestae, 1745.) c. művét Bod két cikkben idézi mint forrást. [Burius János] Buri János adatai közvetlenül Rotarides könyvéből (p.196., 197.) kerültek be az *Athenas*ba. Péterffy Károlynál Rotarides közlései p.96–97-ről más, egyéb forrásból már ismert adatokat egészítenek ki.

Hoffmann Johann Jacob: *Lexicon Universale...* (Basel, 1683) című műve két cikk végén olvasható mint megadott forrás: Abarisnál és Apafi Mihálynál. Az elsőnél "...in voce Abaris" Hoffmann elsőrangú forrás, a másodiknál "...in voce Transilvania" egyéb adatokat egészít ki.

Czvittinger: *Specimen Hungariae literatae.* (Francofurti et Lipsiae, 1711.) c. írói lexikonát 12 cikkben idézi elsőrangú, vagy kiegészítő forrásként (ld. 2. fejezet).

A többi Bod által megjelölt forrás életrajzi és könyvészeti adatokat egészít ki a megfelelő cikkben.

Milotai Nyilas István: *Speculum Trinitatis* (Debreczen, 1622.) műve előszavát [Bocatius] Bokatziusnál és a 38. oldalon olvasható adatokat [Csanádi Pál] Tsanádi Pálnál használta fel a lexikoníró.

Pápai Páriz Ferenc: *Rudus redivivum* (Szeben, 1684.) művéből idéz [Czeglédi György] Tzeglédi Györgynél, és Hoffmannhoz intézett levelét említi Apafi Mihálynál.

[Okolicsányi Pál]: *Historia diplomatica* (Francofurti, 1710) című művéből (p.64–65.) származik az a költött história, melyet Bod Sámbár Mátyásról és Vásárhelyi Matkó Istvánról mond el.

Spangár András: *Magyar krónikájá*ból, Kassa, 1738. p.100. Gyöngyösi Pál és p.280–281. Zrínyi Miklós életrajzi adatait egészítette ki.

A *Miscellenea Tigurina* (Tigurini, 1723) című kiadványt (p.213–227.) Paksi Mihálynál és (p.207–213.) [Túri] Turi Mátyásnál idézi a lexikoníró.

A *Museum Bremense* [Museum Historico-Philologico-Theologicum] (Bremae, 1728.) c. kiadványt p.493-ról Pósaházi János adatainak összegyűjtéséhez használta fel.

Bod másik elődje a lassan öntudatosodó új tudományban, a historia litterariaban Czvittinger után *Rotarides Mihály.* Irodalomtörténeti munkájának csak tervezete készült el: *Historiae Hungaricae literariae... lineamenta* (Altonaviae et Servestae, 1745.). Bod ismerte kortársa munkáját, megvolt könyvtárában, és felhasználta cikkeinek felépítéséhez. Amint már láttuk, az általa megjelölt források között is szerepel Rotarides neve két cikkben. A vizsgálódásokból megállapítható további forráskapcsolat a *Historiae Hungaricae literariae... lineamenta* és a *Magyar Athenas* között. 5 literátor adatairól teljesen, vagy részben Rotarides közléseiből tudott Bod. Benger Miklós, Bombárdi Mihály, Rezik János, [Schwartz Gottfried] Schwartz Godofred, (Dionysius Exiguus) Kis Dénes nevével itt találkozunk először. További 4 cikk könyvészeti adattal bővült innen: [Baranyai Decsi János] Detsi Tzimor János 2, [Gönci István] Göntzi István, Huszti András, [Jóny János] Joni János egy-egy művel.

Az alábbi példa azt mutatja, hogy Bod használta Rotarides könyvét a *Magyar Athenas* megírásakor.

Rezik János, eperjesi tanárról, akinek műve kézírásban maradt, Rotarides közléséből szerzett tudomást.

Rotarides: Historiae Hungaricae literariae lineamenta (189–190.)	Magyar Athenas (232.)
... Aliud Historiae nostrae... Literariae, manu exaratum Volumen... est *Gymnasiologia, seu Historia Scholarum ac Rectorum Hungariae Evangelicorum Ioannis Rezikii, quam Eperiesini...* in schedis relictam, discipulus quondam eius *Samuel Matthaeides...* cum reliqua libraria Praeceptoris suppellectile ab haeredibus Rezikianis emebat, ac *insigniter auctam, brevique praelo submittendem, parabat.* Fata tandem veluti ex instituto nobis invisa, atque infesta, et istam nobis fortunam, ut dicta nimirum *Gymnasiologia lucem conspiceret, inviderunt...*	*Rezeki János*, az *Eperjesi* Oskolának Tanitója, irt volt a' Magyar Oskolákról illy titulussal: *Gymnasiologia, sive Historia Scholarum et Rectorum in Hungaria celebriorum*, a' mellyet osztán ennek halála után *Matthaeides Sámuel* sokakkal *megbővitett*, 's nyomtatás alá el készitett; *de irásban maradott.*

Könyvtörténeti munkásságában Bod Péternek nagy segítségére volt *Ráday Gedeon* támogatása, aki régi magyar könyvek felkutatásában és összegyűjtésében igen nagy érdemeket szerzett. Rádayval levelezést folytatott könyvgyűjtési ügyekben. Leveleinek tartalma bevilágít Bod tudományos műhelyébe, érdeklődési körébe. Ráday Gedeonhoz írt leveleinek egy része forrásnak tekinthető a *Magyar Athenas* egyik-másik cikkének felépítéséhez.

1756. szept. 20-án kelt levelében így ír: "Látom, hogy a Ngos Ur könyvei között találtatnak a Heltaitól egybeszedett és kiadott versek a M. Királyok dolgairól. Én talán azokat nem láttam. Igaz ugyan, hogy akadtak az én kezemre és némely régi M. Versek, a melyek 1550 tájban írattak, és a Heltai műhelyéből 1570 tájban költenek ki, de talán nem azok lesznek. Egy nehány rendbelinek Tinódi Sebestyén Deák, a ki Török Bálint udvari embere volt az előtt, az szerzője. Vagyon azután Hunyadi János győzedelmeiről írta Nagy Bántzai Mathias. Debr. 1575. Az az Kenyérmezén 1479-ben tett győzelemről. Temesvári István írta 1568 eszt. Második János király életéről Tsanádi Demeter írta Debr. 1577 eszt."[13]

[Nagybáncsai Mátyás] Nagy Bátzai, vagy Bántzai Mátyás, Tinódi Sebestyén, [Csanádi Demeter] Tsanádi Demeter nevével a forráskutatás során most találkozunk először. A róluk szóló cikkek azt mutatják, hogy Bod elolvasta, látta ezeket a könyveket. A Rádayhoz írt forrás értékű levél is ezt a megállapítást igazolja.

Az *Athenas* forráshelyei közé soroljuk *Ráday Eszter* könyvtárát. Bod patronái között Bethlen Kata mellett ott találjuk Ráday Esztert, Teleki László feleségét, Ráday Gedeon testvérét, akinek értékes könyvgyűjteménye volt. Könyvtáráról valószínűleg Málnási László, Bod kortársa készített jegyzéket. A katalógus a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban található M. S. 95. sz. alatt. Több, mint 220 tételt tartalmaz.

Ráday Eszter könyvtárának jegyzéke 4 cikkhez nyújt elsőrangú forrást: [Dániel Polixena, Vargyasi] Dániel Polixena, [Debreceni T. István] Debretzeni T. István, Gyöngyösi István (a költő), [Losonczi István] Losontzi István és 3 cikk adatait egészíti ki könyvészeti anyaggal: [Ács Mihály] Áts Mihály egy, Bethlen Kata egy, [Gyarmathi Miklós] Gyarmati Miklós egy művel.

A *Magyar Athenas* közvetlen elődje Bod nyomtatott művei közül az erdélyi református püspök életét feldolgozó *Smirnai Szent Polikárpus*, Nagyenyed 1766. Ez az egyház-

13 Kiss Áron: *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyben* = *MKSz.* 1882. p.262.

történeti mű az *Athenas* két literátora számára nyújtott adatokat. [Tiszabecsi Nagy Gáspár] Tiszabetsi Gáspár közvetlen forrása a *Smirnai Szent Polikarpus*, [Császmai István] Tsászmai István könyvészeti adata pedig innen származik.

Bod személyi vonatkozású műve a *Vitae propriae descriptio* önéletírása, rendkívül értékes adatokat tartalmaz. Itt találkozunk először Dési Lázár György, Teleki Sámuel, Málnási László nevével. Említi [Ajtai Abod Mihály] Ajtai A. Mihályt, Lázár Jánost, stb. Önéletírása életrajzi adatokat szolgáltatott az *Athenas* egyik-másik cikkének.

A régi magyar humor-irodalom kimagasló alkotása Bod: *Szent Hilarius* című műve, Szeben 1760. Az előszó után Bod hat csoportra osztja az "elmét gyönyörködtető és megvidámító könyveket".[14] Az itt csoportosított könyvek közül 7 szerző és műve került be az *Athenas*ba: [Gyirva Vencel] Gyirva Ventzel, Huszti Péter, Köröspataki János, Oroszhegyi Mihály, Szathmári Fábri István, [Cserényi Mihály] Tserényi Mihály egy-egy művel, Valkai András 3 könyvvel. További 5 szerző munkái kiegészítik az eddigi forrásokból már ismert literátorok könyvészeti adatait: [Bogáti Fazekas Miklós] Bogáti Fazakas Miklós egy, Enyedi György egy, Sztárai Mihály egy, [Ilosvai Selymes Péter] Ilosvai Péter 2, Tinódi Sebestyén 3 könyvvel bővítették a megfelelő cikkeket.

Lampe Friedrich Adolph – [Debreceni Ember Pál]: Historia ecclesiae reformatae in Ungaria et Transylvania (Utrecht, 1728.) megvolt Bod könyvtárában. A gazdag forrásanyagot felölelő *Historia ecclesiae reformatae* Bod egyháztörténeti műveinek egyik kiindulópontja volt, de az *Athenas* számára is nyújtott adatokat (ld. 5. fejezet). Lampe – Debreceni egyháztörténete könyvészeti adatokkal bővítette főképpen a protestáns énekszerzők cikkeit. Ezek a következők: Batizi András 6 ének, Dévai Biró Mátyás egy ének, Geleji Katona István egy mű, Huszár Gál egy ének, egy levél, egy mű, Radán Balázs egy ének, [Skaricza Máté] Skáritza Máté 8 ének, Szegedi Gergely 8 ének, Sztárai Mihály 14 ének, [Túri] Turi Mátyás 2 levél, Ujfalvi Imre énekeskönyve.

A forráskutatás során olyan művek is kerültek megvizsgálásra, amelyek mindössze egy-két cikk adatait, vagy adatainak egy részét világították meg.

Orosz Ferenc pálos megírta szerzetesrendjének történetét. *Synopsis annalium eremicoenobiticorum ff. eremitarum ordinis S. Pauli primi eremitae...*, Sopron, 1747; a mű megvolt Bod könyvtárában. Orosz Ferenc közléséből tudott Bod egy másik pálosról: Báthori Lászlóról.

Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae.* (Pozsony, 1735) című művében szerepel többek között [Siegler Mihály] Sigler Mihály *Chronologia rerum Hungaricarum Transylvanicarum et vicinarum Regionum* munkája. Bod, akinek könyvtárában megvolt Bél fent említett könyve, innen vette Sieglerről szóló adatait az *Athenas*ban.

Libétz Mihály cikkének adatai [*Székely István*, Bencédi] Bentzédi Székely István krónikájához kapcsolódnak. Székely István: *Chronica Mundi...* (Krakkó, 1558.) megvolt Árva Bethlen Kata könyvtárában. Telegdi Jánosnak a régi székely írásról szóló könyvét (*Baranyai Decsi* János) Detzi János levélben dicsérte meg. A levél az *Athenas* ajánlásában olvasható.

Huszár Dávid egyházi művét először *Szenczi Molnár Albert Postilla Scultetica* (Oppenheim, 1617.) című munkájában említi. Szenczi Molnár Albert említett könyve megvolt Árva Bethlen Kata könyvtárában.

Schmeizel Márton: De Statu ecclesiae Lutheranorum in Transylvania (Jena, 1722.) című egyháztörténeti művéből származnak (Pancratius) Pongrátz Mihály és Aszalai István adatai. [Hermann Dávid] Herman Dávidnál is felhasználta Schmeizel közléseit.

14 Bod Péter: *Szent Hilarius.* Szeben, 1760. Előszó p. (VI.)

[Beer János] Bér János pozsonyi régiséggyűjtőről *Tollius Jakab: Epistolae Itinerariae.* (Amsterdam, 1700.) (a könyv megvolt Bod könyvtárában) című művéből szerezhetett Bod tudomást, és innen került be az adat írói lexikonába.

[Radácsi Mihály] Radási Mihály, bártfai lelkészről Bod *Stöckel Lenárt: Postilla.* (Bártfa, 1596) előszavában olvasott, ugyancsak innen szerzett tudomást Stöckel egy másik művéről is. A Praefatio tehát két cikknek is szolgáltatott adatokat.

Schwandtner Joannes Georgius: Scriptores Rerum Hungaricarum (Bécs, 1746.) 1. kötetében a XVI. század második felében élt (Kertzius Paulus) Kértzi Pál, brassói orvosról olvashatunk jellemzést, és tekinthetjük egyben Bod kiindulópontjának a cikk felépítéséhez. Schwandtner háromkötetes műve megvolt Bod könyvtárában.

Bod kéziratban maradt műve: *Necessaria ac utilis scriptorum historiae Hungaricae notitia* (Marosvásárhely, Teleki könyvtár, Sámuel Aladár[15] megállapításai alapján) felsorolja a magyarországi és erdélyi történetírókat. Itt találunk említést először (Szamosközy) Somosközi Istvánról, a történetíróról. Feltételezhető, hogy a *Necessaria ac utilis* Szamosközyn kívül számos egyéb értékes adatot nyújthatott az írói lexikonnak. Sajnos, a kézirat számunkra nem hozzáférhető. Így csak közvetve tudunk információs anyagot belőle átvenni. Bod másik kéziratos műve, a *Literata Panno-Dacia* óriási adattár (Marosvásárhely, Teleki könyvtár). Sorsa hasonló a *Necessaria ac utilis* című munkáéhoz. Sámuel Aladár[16] közvetítésével értesülünk a *Literata*ból [Kákonyi Péter] Kákoni Péter adatairól.

Literata (I. könyv 347.)	Magyar Athenas (126.)
Petrus Kakoni. *Pastor Hertzegszőlősiensis in Barovia et Reformator ejusdem loci ante Anno 1550. Scripsit Historiam Astiagis Regis et Cyri* ex Trogo Pompejo. *Versibus Hungaricis edidit Debretzini 1574.* Ita finit: *Az ezerötszázban és negyvenkilencben,* Mikoron irnának ennyi esztendőben, A ki ezt szerzette az ő vig kedvében, Nevét megjelenté verseknek fejében.	*Kákoni Péter.* *Hertzeg-szőlősi Pap volt 1545-dik esztendő tájban a' Boronnyaságon, és Reformátor Magyar országnak abban a' részében. Versekbe irta a' Tzirus Király Históriáját 1549-dik esztend. Melly ki-nyomtattatott Debretzenb. 1574-dik eszt.* 's az után is sokszor.

A fenti példa bizonyítja, hogy a *Literata* értékes kútfője lehet az *Athenas*nak.

A *Magyar Athenas* közel 50 cikkében *verseket* olvashatunk. Versekkel mutatja be Bod a címszóban szereplő költői tehetségét és tevékenységét. A versek tartalmából megvilágolik szerzőjük életének egy-egy szakasza, pl. [Bocatius János] Bokátzius János, [Deidrich György] Deidrik György. A XVII. század végén versekben is elpanaszolták Magyarország elnyomott helyzetét, pl. Gyöngyösi István (a lelkész). Versekkel vigasztalták a megpróbált társakat, barátokat, pl. [Tolnai Fabricius Tamás] Tolnai Fábritzius Tamás.

Más csoportba tartoznak azok a versek, amelyeknek szerzője nem a címszóban közölt literátor, mások: magyarok, vagy idegenek írták annak dicséretére, jellemzésére. Szokás volt versben elbúcsúztatni a külföldön tanult diákokat hazatérésük előtt. A verseknek forrásértékük van, jelenlétük az *Athenas*ba azt bizonyítja, hogy Bod olvasta, látta és idézte őket. [Bocatius] Bokátzius verskötete minden bizonnyal járt a kezében, lehet, hogy a nagyenyedi kollégium könyvtárában volt meg.

16 versnek elsőrangú forrásértéke van. Szerzőjükről, vagy a címszóban szereplő literátorokról, akikhez írták a verset, a kutatás során egyéb adat nem került elő. Marad a vers szövege, amelyre támaszkodunk a forráskutatásban.

15 Sámuel Aladár: *Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei.* Bp. 1899. p.207.
16 Uo. p.213.

A következő cikkek sorolhatók ide: Almási András, Bogáti Miklós, [Bocatius János] Bokátzius János, [Debreceni Tankó Miklós] Debretzeni Tankó Miklós, [Deidrich György] Deidrik György, [Dengelegi Biró Péter] Dengelegi Péter, Gyöngyösi István (a lelkész), Jászberényi Pál, Madarász Márton, [Pécsi Zsigmond] Pétsi Sigmond, [Pilcius Gáspár] Piltzius Gáspár, Szilvási János, [Tolnai Balog János] Tolnai János, [Uncius Lénárt] Unzius Lénárt, Teháni István.

[Bocatius János] Bokátzius János cikkben olvashatjuk az *Athenas* 47. lapján: "Volt eleinte Eperjesi Oskola-Mester, szép híre elterjedvén, fáradságos munkájának az Urak és Nemesek gyermekeik körül, Rodolf Tsászár tette Borostyán koszorús Vers-szerzővé, és Ármálisos Magyar Nemes emberré"; melyet Bocatius latin nyelvű verssel köszönt meg.

Szabó Károly RMK II. 287. tétele szerint a *Hungaridos Libri Poematum* V. a marosvásárhelyi református kollégiumban, a szebeni evangélikus gimnáziumban megvolt. Bod valamelyik erdélyi iskola könyvtárában olvasta Bocatius verseit.

Madarász Mártonról Bod a *Magyar Athenas*ban (p.165.) elmondja, hogy magyarra fordította Meissner Boldisár a *Vasárnapi Evangyéliomokra tett Sz. Elmélkedéseit*. Nyomt. Lötsén, 1635-dik eszt. 4. R., melyet [Duchon János] Dutson János Borostyán koszorús Poeta versekkel dicsért meg. A verset Madarász Márton könyvében, az ajánlás után olvashatjuk, Bod kezében járt a könyv, a verset onnan írta ki.

Az *Athenas*ban bemutatott írók egy része Bod korában élt. Bod *kortársainak* lehet tekinteni mindazokat a szerzőket, akiknek művei 1730-tól kezdve jelentek meg. A XVIII. század derekán élt erdélyi tudós, író emberekkel Bod személyes kapcsolatot tartott fenn (Dési Lázár György). Levelezést folytatott velük. Levelezett tőle távolabb eső vidékek tudósaival (Weszprémi István). Ismerte munkásságukat, tudott könyveik megjelenéséről, megszerezte, használta azokat. 35 azoknak az íróknak a száma az *Athenas*ban, akiknek kortársi voltuk forrásértékű. 18 szerzőnél a forrásérték elsőrangú, az eddig megvizsgált forrásokban még nem fordultak elő. Ezek a következők: [Bertalanffi Pál] Bertalanfi Pál, Dobai István, [Fasching Ferenc] Fassing Ferenc, [Filstich János] Filstik János, [Kéri Ferenc, Borgia] Kéri Borgias Ferenc, Mikola László, [Miletz Illés] Miletz Illyés, [Molnár János, Ker.] Molnár János, [Nánási Lovász József] Nánási József, [Fáber Keresztély Farkas – Pálffy Leopold] Pálfi Leopold, [Rajcsányi János] Raitsányi János, stb. 17 szerző nevével már találkoztunk a forráskutatás során, kortársi voltuk kiegészíti az eddigi források adatait. Pl. Ambrosovszky Mihály egri kanonok Bod korában élt. Az *Athenas*ban két művéről számol be a lexikoníró. Bod könyvtárának jegyzékében szerepel az egyik mű, minden bizonnyal Bod ismerte a másik, 1757-ben megjelent könyvét is.

A korabeli és a megelőző századok köztörténeti, művelődéstörténeti és egyházi irodalmát tanulmányozva, a nyomtatott könyvek mellett Bod nagy mennyiségű kéziratos munkát kutatott fel. Ezek számbavételével és közzétételével igen nagy szolgálatot tett a későbbi forráskutatásnak.

[Aszalay Mátyás] Aszalai Mátyás, Borsos Tamás, [Simigianus Somogyi Ambrus] Somogyi Ambrus, [Bodó Lajos, Szelefarnosi] Szelefarnosi Bodó Lajos, [Szentmiklósi Turcsák Mihály] Sz. Miklósi Mihály, Apoldi Todor, [Brutus János Mihály] Brutus Mihály, Szegedi Lénárd Ferenc – összesen nyolc szerző – művét Bod *kéziratban* olvasta valahol. Borsos Tamás kéziratos munkáját valószínűleg a marosvásárhelyi kollégiumban látta, esetleg olvasta. Erre utal Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig* (Bukarest, 1972.) című könyv szerkesztőjének, Kocziány Lászlónak a megállapítása "Borsos Tamás főbb írásai: a Vita, Itinerarium, Második Napló és Egiptusról a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár MS 19. számú kéziratában találhatók... a négy munka egyidő-

ben 1618–1620 táján került a jelenlegi lelőhelyére, részben Borsos, részben íródeákjainak másolatában, négy különböző írástípusban."[17] Bod korában Borsos művei még kéziratban voltak, de könyvészeti búvárkodása során tudomást szerzett róluk.

A 8 szerző cikke az *Athenas*ban kis terjedelmű, Bod kevés adatot tudott róluk.

Kéziratos műveket sorol fel Bod Árkosi Benedek, [Kaposi Juhász Sámuel] Kapusi Sámuel, Mikó Ferenc, [Stöckel Lénárt] Stökkelius Lénárt, [Szikszai Hellopoeus Bálint] Szikszai Hellopeus Bálint, stb. szerzőknél. Ezekben a cikkekben más forrásokból már ismert életrajzi és könyvészeti adatokat bővített a kéziratos anyaggal.

Végül a *Régi magyar könyvtár I–III.* (Bp. 1879–1898.) és a *Régi magyarországi nyomtatványok* (Bp. 1971.) nyújtanak bizonyos segítséget a *Magyar Athenas* forrásainak feltárásához. Amint tudjuk, mindkét bibliográfia feltünteti tételeiben a földrajzi helyet és intézményt, ahol a könyv megtalálható. A XVI. és XVII. században alapított, neves erdélyi iskolák: a kolozsvári, az udvarhelyi, a marosvásárhelyi, a szászvárosi református kollégium, a szebeni és a brassói evangélikus gimnázium, a kolozsvári unitárius kollégium, a kolozsvári római katolikus líceum, stb. könyvtárainak feltüntetése mint a keresett mű lelőhelyei, arra enged következtetni, hogy Bod korában a mű megvolt valamelyik iskolában – esetleg a nagyenyedi kollégium könyvtárában. A cikkben a keresett könyv címének, a kiadás helyének és évének pontos megjelölése és mindezeknek egyezése az RMK, vagy RMNy adataival azt igazolja, hogy Bod látta, forgatta. Ugyanebbe a csoportba sorolhatók még az Erdélyi Múzeumban, a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban, a szebeni Bruckenthal Múzeumban és a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban előforduló művek, mivel mind a négy könyvtár állományába olyan gyűjtemények, olyan könyvek is bekerültek, amelyeket Bod ismerhetett. (Pl. Gyulai Klára könyvtára az Erdélyi Múzeumba került.)

26 szerző művének előfordulási helye utat mutat bizonyos mértékben a források feltárásához. Pl. Tállyai Márton neve és műve az eddigi forrásokban nem fordult elő. Az *Athenas*ban egy művét közli Bod, mely Leidenben 1634-ben jelent meg. A mű Szabó Károly RMK III. 1503. tétele szerint a marosvásárhelyi és a kolozsvári református kollégiumban található meg. Bod látta, olvasta Erdély valamelyik iskolájának könyvtárában.

Balásfi Tamás, Bomel Tamás, [Felvinczi Sándor] Felvintzi Sándor, Garai János, [Iratosi T. János] Iratosi János, Kórodi Bedő Dániel, Paskó Kristóf, [Sárközi Dohi Bálint] Sárközi Bálint, [Kováts György, Tatai] Tatai Kováts György, [Redmeci T. János] Redmetzi T. János, stb. szerzők és könyveik forrásának megállapítására a lelőhely nyújt bizonyos felvilágosítást.

További 50 szerzőnél a földrajzi hely és intézmény megjelölése könyvészeti adatok kiegészítésére is szolgál. Pl. az Apáczai Csere János cikkben 6 művet ismertet Bod. Az eddig megvizsgált forrásokban 5 mű fellelhető. A hatodik mű egy disputáció, amely Utrechtben 1650-ben jelent meg, az RMK III. 1756. tételében szerepel, a szászvárosi és az udvarhelyi református kollégiumban található meg.

Dávid Ferenc könyvei, amelyekről Czvittinger és a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban Bod általában beszél, cím, hely és év szerint megtalálhatók a kolozsvári unitárius kollégiumban az RMK I–II. tételei szerint.

Összefoglalva a forráskutatás eredményeit, megállapítható, hogy Bod könyvtárának jegyzékéből, a Bod által megjelölt forrásokból és egyéb kútfőkből 153 szerző adatait sikerült feltárni. Amint már tudjuk, a három fő forrásból 369 szerző adata került be az *Athenas*ba. A két szám együttesen 522. Tehát az *Athenas 528* szerzőjéből *522*-nek az adatait sikerült azonosítani teljesen, vagy részben a megvizsgált forrásokban. 6 szerzőről semmi adat sem került elő. Ezek a következők: Dálnoki Mihály, Farkas István, Ilosvai János,

17 Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig.* (Sajtó alá rend., bev., jegyz.): Kocziány László. Bukarest, 1972. p.439.

[Lethenyei István] Letenyei István, [Erdélyi Silvanus György] Silvánus György, [Dacia, Petrus de] Erdélyi Péter. 24 szerzőnél csak részben sikerült a könyvészeti adatok forrásait megállapítani. Ebből 20 szerzőnél egy-egy mű, 3 szerzőnél két-két mű és egy szerzőnél 6 mű forrásának feltárása továbbra is megoldandó feladat marad. Kútfőjük vagy elveszett, vagy lappang valahol. Ide tartoznak: [Almási P. András] Almási András, Balsaráti Vitus János, [Bausner Sebestyén] Bauzner Sebestyén, [Beythe István] Beite István, Bocatius János, [Debreceni János] Debretzeni János, [Debreceni Kalotsa János] Debretzeni Kalotsa János, Enyedi János, Gyöngyösi István (a költő), [Jóny János] Joni János, [Keresztúri Bíró Pál] Kereszturi Pál, [Medgyesi Pál] Medjesi Pál, [Némethi Sámuel] Németi Sámuel, [Schesaeus Keresztély] Seseus Kerestély, Szathmári Baka Péter, [Csécsi János] Tsétsi János, Maksai Őse Péter, Szegedi György egy-egy, [Kabai Bodor Gellért] Kabai Gellért, [Pilcius Gáspár] Piltzius Gáspár, Köleséri Sámuel (az orvos) két-két és [Greissing Bálint] Greising Bálint 6 művel.

Bod mindezeket a könyveket látta és forgatta, esetleg másoktól hallott létezésükről. Általában pontos leírást ad róluk. Feltételezhető, hogy a nagyenyedi kollégium könyvtárából ismerte őket. A későbbi kutatók bibliográfiai munkáikban a fenti csoportba tartozó könyvek egy részét Bod után írták le.

A *Magyar Athenas*ban találunk 62 névtelenül megjelent munkát. Bod a *Nevetlen könyvek* csoportjába sorolja őket. A szerző nélküli könyvek forrásait is sikerült megállapítani a kutatás során. Nagy részük megtalálható Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstromában, kisebb részük Bod könyvtárának jegyzékében, a Szent Hilarius "...elmét gyönyörködtető és megvidámító könyvei" között. Végül az RMK tételei nyújtottak segítséget a könyv lelőhelyének megállapításához.

A 62 névtelenül megjelent mű közül 2 könyv kútfőjének feltárása még megoldásra vár:

– *Kegyes tselekedetek rövid Ösvénykéje* 12. R. h.n. é.n.

– *Rövid, de igen bizonyos Relatio arról...* Lőtse, 1634. 4. R.

A *Magyar Athenas* a könyvtörténeti kutatásnak és az irodalomtörténetnek egyaránt értékes hagyománya. Így látták az utódok is: Weszprémi István, Horányi Elek, Benkő József, Johann Seivert, Szabó Károly, Szinnyei József, stb. Bod Péter műve példaként áll előttünk, felidézni munkásságát hálás feladat. Az *Athenas*ban nemcsak egy korszak művelődéstörténeti emlékeit tiszteljük, hanem kritikailag felhasználjuk másutt fel nem lelhető adatait, és ugyanakkor biztatást merítünk belőle a nemzetet szolgálás nemes törekvésére.

A rövidítések jegyzéke

cap.	=	caput (fejezet)
é.n.	=	év nélkül
h.n.	=	hely nélkül
köt.	=	kötet
ld.	=	lásd
p.	=	pagina
RMK	=	Régi magyar könyvtár (Szabó Károly és Hellebrandt Árpád összeállításában). 1–3. köt. Bp. 1879–1898.
RMNy	=	Régi magyarországi nyomtatványok. 1473–1600. Bp. 1971.

DIE QUELLEN DES "MAGYAR ATHENAS"

R. BELLÁGH

Magyar Athenas ist unsere erste Literaturgeschichte, die in ungarischer Sprache geschrieben wurde. Das Werk stellt das Leben und Wirken von 528 Schriftsteller vor. Bei der Verfassung wurde Péter Bod, der Autor, von einem doppelten Ziel geführt. Einerseits wollte er das Andenken der Vergangenheit, meistens das Leben und Werke von Schriftstellern, die im 16. und 17. Jahrhundert lebten, erforschen, versammeln und für die Nachwelt bewahren. Andererseits wurde er von der edlen Absicht des Dienstes der Nation zur Verfassung seines Werkes angeregt.

In meinem Aufsatz versuche ich festzustellen, aus welchen Quellen Péter Bod sein Schriftstellerslexikon zusammengestellt hat.

Diese sind die folgenden:

1. Register der Bibliothek von Kata Bethlen
2. Dávid Czvittinger: *Specimen Hungariae Literatae*
3. Péter Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, Bde. 1–3.
4. Register der Bibliothek von Péter Bod
5. Sonstige historische Materiale, Buchlisten, Briefe, usw. und mündliche Überlieferung.

Die ersten drei können als Hauptquellen betrachtet werden. Aus der Bibliothek von Kata Bethlen sind zwei Register erhalten worden: die aus Udvarhely und die aus Marosvásárhely. Das Material der beiden Register wurde in *Magyar Athenas* teilweise ohne Änderungen, teilweise mit den Angaben sonstiger Quellen erweitert eingearbeitet. Oft ergänzte der Verfasser des Lexikons die biographischen und bibliographischen Angaben seines Werkes aus den zwei weiteren Hauptquellen: D. Czvittinger: *Specimen Hungariae Literatae* und *Historia Hungarorum ecclesiastica*, die damals noch in Manuskript lag. Die in den untersuchten Quellen gefundenen Angaben sind teilweise unabhängig, teilweise ergänzen und überdecken sich /siehe die Abbildung von *Magyar Athenas* und seiner Hauptquellen/. Péter Bod besass eine wertvolle Privatbibliothek. Im Laufe der Forschung wurde das Quellenverhältnis zwischen *Magyar Athenas* und dem Register der Bibliothek von Péter Bod geklärt. Zu den sonstigen Quellen des Schriftstellerslexikons können auch die folgenden Werke gerechnet werden:

- der Entwurf des literaturwissenschaftlichen Werkes von Michael Rotarides,
- ein Teil der Briefe von Péter Bod zu Gedeon Ráday,
- das Register der Bibliothek von Eszter Ráday,
- einige, im Druck erschienenen oder in Manuskript gebliebenen Werke von Péter Bod,
- die Kirchengeschichte von Friedrich Adolph Lampe und Pál Debreceni Ember,
- das Geschichtswerk von Ferenc Orosz,
- die Quellenausgabe von Mátyás Bél,
- das kirchengeschichtliche Werk von Márton Schmeizel,
- die Reisebriefe von Jakab Tollius, und andere, im 16. und 17. Jahrhundert geschriebene geschichtliche Werke.

Gewisse Hilfe zur Erforschung der Quellen von *Magyar Athenas* wurde von in den Artikeln vorkommenden Gedichten, von der Tätigkeit und Werken zeitgenössischer Schriftsteller und Wissenschaftler, von den Fundorten der Manuskripte und schliesslich von den Bibliographien *Régi magyar könyvtár* /Alte ungarische Bibliothek/ Bde. 1–3 und *Régi magyarországi nyomtatványok* /Altdrucke aus Ungarn/ geleistet.

Es ist uns gelungen 522 von den Autoren des *Magyar Athenas* in den untersuchten Quellen im ganzen oder teilweise zu identifizierten. Von 6 Autoren wurden keine Angaben gefunden. Gleicherweise ist es gelungen die Quellen der der Gruppe "Anonyme Bücher" zugehörenden Werke /62/, mit der Ausnahme von zwei, festzustellen.

Zwar stützt sich *Magyar Athenas* auf mehrere Quellen, ist aber selbst ein Werk von bedeutendem Quellenwert.